

АНОТАЦІЯ

Філатова Г.П. Боргова безпека в системі забезпечення економічної безпеки держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 – фінанси банківська справа та страхування. Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, Суми, 2021.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню наукової проблеми розвитку теоретичних засад та практичних рекомендацій й удосконалення науково-методичних підходів щодо забезпечення боргової безпеки в системі економічної безпеки держави.

У дисертаційній роботі узагальнено існуючі наукові напрацювання щодо визначення економічної сутності поняття «боргова безпека держави», у результаті чого її запропоновано розуміти як невід’ємну складову фінансово-економічної безпеки держави, яка характеризується оптимальним рівнем та структурою державного боргу з урахуванням вартості його обслуговування з метою забезпечення стійкості фінансової системи держави та її фінансового суверенітету, підтримки належного рівня платоспроможності та кредитного рейтингу. На відміну від існуючих підходів запропоноване визначення спирається на структурний, системний, функціональний, управлінський та ризик-орієнтований підходи, що дозволяє врахувати усі складові боргової безпеки держави, забезпечити транспарентність та ефективність управління нею.

Розвинуто концептуальні засади системи забезпечення боргової безпеки держави; визначено її суб’єкти, об’єкти, стратегічну та оперативну мету, принципи, методи та інструменти. Особливу увагу акцентовано на розробленні дієвої системи оцінювання та управління борговою безпекою держави.

Запропоновано розглядати управління борговою безпекою держави, як сукупність відповідних заходів, що здійснюються державою в особі

уповноважених органів щодо планування, організації, оцінювання, прогнозування, координації, моніторингу, розробки ефективних методів і важелів щодо збереження боргового навантаження на безпечному рівні, а також скороченню вартості обслуговування державного боргу з метою забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

У роботі обґрунтовано, що боргова безпека є невід'ємною частиною економічної безпеки держави. З цією метою розроблено структурно-логічну схему, у якій відображено місце та визначено роль боргової безпеки в системі економічної безпеки держави та яка передбачає виокремлення відповідних підсистем, принципів, функцій, об'єктів і суб'єктів. Це дозволило окреслити вектор трансформації існуючої системи забезпечення боргової безпеки держави з метою її конвергенції з міжнародними принципами.

Проаналізовано та узагальнено основні методичні підходи до оцінювання та аналізу рівня боргової безпеки держави. Аналізуючи наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених-дослідників, а також дослідження проведені міжнародними фінансовими організаціями, обґрунтовано, що перелік індикаторів боргової безпеки держави має визначатися для кожної держави окремо та включати таке число показників та їх граничних значень, що в повній мірі відображають стан боргової сфери з позиції її безпеки, забезпечують об'єктивність інформації та позитивно впливають на якість прийняття управлінських рішень щодо боргової безпеки в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Досліджено стан державного та гарантованого державою боргу України. Визначено ключові тенденції в борговій сфері, ризики й загрози борговій безпеці.

У дисертації надано перелік ключових індикаторів боргової безпеки, проведено порівняння їх граничних значень в Україні зі світовою практикою; удосконалено науково-методичний підхід до визначення стану боргової безпеки держави на основі кількісного оцінювання релевантних показників, їх подальшої кластеризації, який, на відміну від існуючих, дозволяє

ідентифікувати основні потенційні загрози і джерела нестабільності, спрогнозувати їх майбутню динаміку та розрахувати інтегральний індекс боргової безпеки.

На основі системи релевантних показників удосконалено методичний інструментарій та проведено розрахунок інтегрального індексу боргової безпеки України. Подальше практичне застосування запропонованої методики дозволить своєчасно та оперативно оцінити рівень боргової безпеки країни в той чи інший період часу єдиним узагальнюючим показником. Аналіз розрахованого інтегрального показника боргової безпеки дозволить своєчасно реагувати на потенційні загрози та нейтралізувати ризики, спричинені надмірним борговим навантаженням. В цілому, результати розрахунків, згідно із запропонованим алгоритмом, дають підстави стверджувати, що для оперативного та якісного визначення реального рівня боргової безпеки держави, проведення його постійного моніторингу цілком достатньо наведених показників, щоб просигналізувати про критичність ситуації в даній сфері та нейтралізувати основні загрози.

Обґрунтовано, що незадовільні значення як окремо взятих індикаторів боргової безпеки так і інтегрального індексу свідчать про необхідність серйозної уваги органів державної влади та розроблення заходів з оптимізації управління борговою безпекою України в системі забезпечення економічної безпеки. Запропоновано напрями підвищення ефективності управління боргом та підвищення рівня боргової безпеки.

Розроблено та запропоновано до практичного використання науково-методичний підхід щодо коротко- та середньострокового прогнозування державного боргу за допомогою авторегресійної моделі ARMA. Зазначений підхід передбачає визначення рівня персистентності державного боргу шляхом проведення R/S аналізу для розрахунку експоненти Херста. Розрахований показник Херста для державного боргу України підтверджує гіпотезу про існування «пам'яті даних», засвідчує наявність автокореляції в його динаміці та обумовлює вибір авторегресійних моделей для

прогнозування майбутньої динаміки державного боргу. Спираючись на запропоновану методику щодо побудови ARMA моделі, у роботі проілюстрована процедура прогнозування державного боргу: визначено параметри рівняння регресії, обрано найоптимальнішу специфікацію моделі, проведено перевірку отриманого рівняння на адекватність. Запропонований в дисертації науково-методичний підхід дозволяє визначати динаміку державного боргу України та отримати прогнозні його значення на найближчі три роки.

У роботі виокремлено основні чинники, що впливають на боргову політику держави. Запропоновано науково-методичне підґрунтя оцінювання впливу показників економічного розвитку (ВВП, прямі іноземні інвестиції, індекс інфляції, ЗВР, експорт та імпорт товарів і послуг) на державний борг України на основі системи регресійних рівнянь з розподіленим лагом (за методом Алмона). Це дозволило зробити позитивний висновок про можливість не лише оцінювання часового відставання між показниками, але й про перспективу здійснення прогнозних розрахунків як для державного боргу, так і для ключових показників економічного розвитку держави. Запропонований науково-методичний інструментарій сприятиме вирішенню двох основних завдань: 1) відображення ключових взаємозв'язків в економіці, в яких безпосередньо чи опосередковано бере участь державний борг; 2) забезпечення можливості прогнозування державного боргу в майбутніх періодах та визначення його впливу на основні макроекономічні показники і процеси.

Визначено, що вагомим значення серед інструментів забезпечення боргової безпеки держави набуває моніторинг як система заходів, що передбачає підвищення рівня фінансової, а відповідно й економічної безпеки держави. У роботі обґрунтовано методичні засади моніторингу ефективності управління борговою безпекою держави шляхом проведення узагальненого оцінювання відповідності національної практики розкриття інформації про боргову сферу в Україні міжнародним принципам забезпечення економічної

безпеки держави, що дозволяє підвищити ефективність системи забезпечення боргової безпеки.

Основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можна застосовувати в діяльності державних органів виконавчої влади, зокрема, Міністерства фінансів України – з питань управління державним боргом; Рахункової палати України – у ході здійснення аудиту ефективності державного бюджету та боргу; Національного банку України – в контексті взаємодії монетарної та боргової політики держави; професійними спілками та асоціаціями. Крім того, результати роботи можуть бути цікавими для наукових кіл, оскільки вони розширюють існуючі знання щодо можливостей прогнозування державного боргу та дозволяють запровадити заходи з покращення економічної та боргової ситуації в Україні.

Ключові слова: борг, боргова безпека, економічна безпека, індикатори боргової безпеки, управління борговою безпекою держави, моніторинг боргової безпеки, оцінювання боргової безпеки, прогнозування боргової безпеки, економічний розвиток.

ABSTRACT

Filatova Hanna. Debt security in the system of state economic security. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The dissertation for the doctor of philosophy (PhD) scientific degree on a specialty 072 – finance, banking and insurance. – Sumy State University, Sumy, 2021.

The dissertation is devoted to solving the scientific problem of debt security in the system of state economic security, as well as its theoretical bases development, improvement of the existing scientific and methodical approaches, and its practical provisions.

The research summarizes the existing scientific studies of «state debt security» concept. As a result, it is suggested to identify it as an integral part of the state financial and economic security, characterized by optimal level and structure of public debt with considering the cost of its servicing to ensure the state`s financial system stability and its financial sovereignty, maintaining an adequate solvency level and credit rating. In contrast to other approaches, the proposed definition is based on a structural, systemic, functional, managerial and risk-oriented standpoint, which allows to consider all components of state debt security to ensure transparency and efficiency of its management.

Furthermore, the conceptual principles of the state debt security system are developed; its subjects, objects, strategic and operational goal, principles, methods and instruments are defined. Special attention is paid to the developing of the effective system for assessing and managing state debt security.

The author suggests considering «state debt security management» concept as a set of appropriate measures taken by the state and its authorized bodies to coordinate, organize, evaluate, monitor, plan, forecast, develop effective methods and levers regarding maintaining debt burden at a safe level and reduce the servicing costs of external debt in order to ensure the financial and economic security of the state.

It is outlined that debt security is an integral part of state economic security. In order to prove this a structural and logical scheme has been offered, which introduces place and role of debt security in the system of state economic security and the separates its subsystems, principles, functions, objects and entities. Eventually, it allows us to outline the vector of transformation of the current state debt security system in order to converge it with international principles.

The dissertation provides a list of key indicators of debt security, and their threshold values in Ukraine in comparison with the world practice. Besides, scientific and methodological approach to determining the state debt security based on quantitative assessment of relevant indicators is substantiated, which, in contrast to existing ones, allows to identify significant potential threats and causes

of instability, predict their future dynamics and calculate integrated debt security index.

Based on the system of relevant indicators the integral debt security index in Ukraine is calculated. Further practical implementation of the proposed methodology will allow timely and effectively assess the debt security level of the country in a specified period of time by just one indicator. Analysis of the integral debt security index provides a timely response to potential threats and allows to neutralize the risks caused by excessive debt burden. In general, the obtained results according to the developed algorithm allow concluding that for timely and high-quality determination of the present level of state debt security it is necessary and enough to provide constant monitoring of these indicators.

A scientific and methodological approach to short- and medium-term forecasting of public debt includes the autoregressive model (ARMA) developed and proposed for practical use. It helps identifying the persistence level of public debt by calculating the Hearst exponent and conducting an R/S analysis. It confirms the hypothesis of the «data memory» presence and the rationality of using autoregressive models to predict the future dynamics of the public debt in Ukraine. The provided in the dissertation model allows to determine the dynamics of public debt of Ukraine and get its forecast values for the next three years.

The study provides a scientific and methodological bases for assessing the impact of indicators of economic development (GDP, foreign direct investment, consumer price index, foreign exchange reserves, exports and imports of goods and services) on Ukraine`s public debt based on a system of regression equations with distributed lag (Almon model). This allows to draw a positive conclusion about the possibility of estimating the time lag between indicators and the prospects of forecasting both public debt and critical indicators of economic development. The proposed scientific and methodological approach will solve two main tasks: 1) reflection of crucial relationships in the economy, which directly or indirectly involves public debt; 2) providing the ability to forecast external debt in future periods and determine its impact on key macroeconomic indicators and processes.

It is determined that monitoring as a system of measures becomes more important for ensuring the state debt security as it might increase the level of financial and, accordingly, state's economic security. The dissertation confirms the main methodological principles of monitoring the effectiveness of state debt security management by conducting a generalized assessment of compliance of national practice of disclosure on the debt sector in Ukraine with international principles of state economic security, which increases the effectiveness of the debt security system.

The main provisions of the thesis have been brought up to the level of methodical materials (provisions) and practical recommendations. It is possible to use them in the activities of state executive bodies, in particular, the Ministry of Finance of Ukraine (on public debt management); the Accounting Chamber of Ukraine (during the audit of the efficiency of the state budget and debt); the National Bank of Ukraine (in the context of the interaction of monetary and debt policy); trade unions and associations.

Key words: debt, debt security, economic security, debt security indicators, state debt security management, debt security monitoring, debt security assessment, debt security forecasting, economic development.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Філатова Г. П. Оцінювання та аналіз боргової стійкості України. *Забезпечення стійкості фінансового сектору та управління фінансовою безпекою України на основі інформації з фінансових ринків*: монографія / за заг. ред. О.Л. Пластуна. Суми: СумДУ, 2020. С. 45 – 58. (0,45 друк. арк.).

2. Filatova H. P. Sheliuk A. A. The role of macroprudential analysis tools in ensuring financial stability. *Financial Security and Information from Financial Markets* / A. Plastun. – Szczecin: Centre of Sociological Research, 2019. DOI: 10.14254/978-83-952923-6-1/2019. P. 73-91. (0,71 друк. арк.). *Особистий*

внесок: розглянуто інструменти забезпечення фінансової стійкості, у тому числі боргової стійкості (0,5 друк. арк.).

Публікації у наукових фахових виданнях України

3. Zhuravka F., Filatova H., Podmarov O., Aldiwani K., Shukairi F. State's debt sustainability management: case of Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2018. 7, 1-7. doi:10.21511/pmf.07(4).2018.01 (0,71 друк. арк.).
Особистий внесок: проаналізовано структуру системи управління боргової стійкості: об'єкти, суб'єкти, ключові принципи, завдання, здійснено аналіз стану та структури державного боргу України. (0,3 друк. арк.).

4. Zhuravka F., Filatova H. and Aiyedogbon J. Government debt forecasting based on the Arima model. *Public and Municipal Finance*. 2019. 8 (1), 120-127. doi:10.21511/pmf.08(1).2019.11. (0,6 друк. арк.).
Особистий внесок: проведено дослідження теоретичних та практичних аспектів щодо прогнозування державного боргу України за допомогою інтегрованої моделі авторегресії ковзного середнього (ARIMA – моделі). (0,3 друк. арк.).

5. Філатова Г. П., Макаренко І. О. Розрахунок інтегрального показника боргової безпеки України. *Вісник СумДУ. Вип.4. С. 158-168.* (0,77 друк. арк.).
Особистий внесок: проведено дослідження теоретичних та практичних аспектів щодо методології розрахунку інтегрального показника боргової безпеки України. (0,55 друк. арк.).

6. Філатова Г. П., Журавка Ф. О. Оцінка впливу показників економічного розвитку на державний борг України. *Актуальні проблеми економіки. №12 (233), 2020. с. 6-17. DOI: 10.32752/1993-6788-2020-1-233-6-17.* (0,65 друк. арк.).
Особистий внесок: здійснено оцінювання впливу показників економічного розвитку на державний борг України за допомогою моделей з розподіленням лагом. (0,35 друк. арк.).

Публікації в періодичних виданнях, що індексуються базою даних

Web of Science/ Scopus

7. Пластун О. Л., Макаренко І. О., Єльнікова Ю. В., Філатова Г. П., Журавка О. С. Звуження конкуренції на фондовому ринку України як одна з причин його деградації. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. (Web of Science)*. 2019. № 3. С. 391-400. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v3i30.179816>. (0,66 друк. арк.). *Особистий внесок: розглянуто тенденції розвитку фондового ринку України, зокрема тенденції ОВДП, як боргового інструменту; розрахована частка ОВДП на фондовому ринку України за 2008-2016 рр.; проаналізовано ключові показники: обсяги ОВДП, які знаходяться в обігу, дохідність. (0,14 друк. арк.)*.
8. Plastun, A., Kozmenko, S., Plastun V., & Filatova, H. (2019). Market anomalies and data persistence: The case of the day-of-the-week effect. *Journal of International Studies. (Scopus)*. 12(3). P. 122-130. DOI:10.14254/2071-8330.2019/12-3/10. (0,70 друк. арк.). *Особистий внесок: вивчено різні підходи до розрахунку показника Херста (зокрема R/S аналіз), розглянуто можливість оцінки персистентності для державного боргу. (0,18 друк. арк.)*.
9. Fedir Zhuravka, Hanna Filatova, Petr Šuleř and Tomasz Wołowiec (2021). State debt assessment and forecasting: time series analysis. *Investment Management and Financial Innovations. (Scopus)*. 18(1). P. 65-75. DOI:10.21511/imfi.18(1).2021.06. (0,7 друк. арк.). *Особистий внесок: розглянуто можливість визначення рівня персистентності для державного боргу, шляхом визначення експоненти Херста та прогнозування майбутніх його значень на короткостроковий період за допомогою авторегресійної моделі. (0,3 друк. арк.)*.

Тези доповідей на наукових конференціях

10. Філатова Г. П. Боргова стійкість країни та її оцінка. *Теорія і практика сучасної науки* (частина II): матеріали доповідей II-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції м. Київ, 15-16 червня 2017 р. Київ.: МЦНД, 2017. С. 9-10. (0,1 друк. арк.).

11. Філатова Г. П. Методичні підходи до оцінювання боргової стійкості країни. *Наукова думка інформаційного століття*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19 червня 2017 р. у м. Дніпро. відп. за випуск М. А. Голденблат. Одеса: Друкарня «Друкарик», 2017. Т. 3. С. 117-118. (0,08 друк. арк.).

12. Філатова Г. П. Управління борговою стійкістю країни. *Управлінський та безпековий механізм економічних трансформацій в умовах геополітичних загроз і світової конкуренції*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 23 листопада 2018 р.). Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2018. С. 128-130. (0,12 друк. арк.).

13. Філатова Г. П. Аналіз боргової стійкості країни. *Сучасні перспективи розвитку науки*: матеріали доповідей II-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (08-09 вересня 2018 р.). м. Київ: МЦНД . С. 21. (0,09 друк. арк.).

14. Філатова Г. П. Прогнозування державного боргу з використанням ARIMA моделі. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та права* (частина I): матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. м. Полтава, 26 березня 2020 р. С. 24-26. (0,15 друк. арк.).

15. Філатова Г. П., Нефьодов Н. Ю., Кравченко Д. О. Аналіз державного боргу України. *Теоретико-практичні аспекти аналізу економіки, обліку, фінансів і права* (частина 4): матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. м. Полтава, 18 червня 2020 р. С. 60-62. (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок: здійснено аналіз ключових показників державної заборгованості України.* (0,03 друк. арк.).